

حافظه جمعی قوم کرد و رابطه آن با نگرش به نظام هویتی (مطالعه موردی شهر بوکان)

کاظم کاظمی*، علی مصطفی پور**

(تاریخ دریافت ۹۱/۱۲/۵، تاریخ پذیرش ۹۲/۰۷/۱۷)

چکیده: پژوهش حاضر به بررسی حافظه جمعی قوم کرد در شهرستان بوکان می‌پردازد. حافظه جمعی از مفاهیم نوظهور عرصه جامعه‌شناسی است که پیشینه پژوهشی چندانی در گروه‌های اجتماعی ایران ندارد. مسئله اصلی این پژوهش، درک چیستی و چگونگی برجسته‌سازی مقاطع مختلف تاریخ معاصر ایران در حافظه جمعی قوم کرد است. متغیر وابسته، حافظه جمعی شهروندان شهر بوکان، در قالب سه پرسش از مهم‌ترین وقایع دوره تاریخی سال ۱۳۰۰ هجری شمسی تا حال حاضر، به‌علاوه دلیل اهمیت آن‌ها را شامل می‌شود. چارچوب نظری پژوهش بر مبنای نظریه حافظه اجتماعی موريس هالبواکس جامعه‌شناس فرانسوی استوار می‌باشد. در فرضیات پژوهش مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در برجسته‌سازی مقاطعی خاص از حافظه جمعی، ابعاد چهارگانه نظام هویتی افراد بوده است. رویکرد پژوهش کمی و در قالب تکنیک‌های آماری با شیوه پیمایش به بررسی جامعه آماری شهروندان ساکن شهر بوکان می‌پردازد. از طریق روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای، نظرات ۳۴۲ نفر مورد سنجش قرار گرفت. نتایج این پژوهش

kkazemi@uk.ac.ir

* هیأت علمی دانشگاه شهید با هنر کرمان (نویسنده مسئول)

** دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه شهید با هنر کرمان

bookan20@yahoo.com

مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهاردهم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۳، ص. ۱۴۲-۱۷۲

بیانگر عناصر برجسته حافظه جمعی این گروه یعنی انقلاب اسلامی ایران، حکومت ۱۳۲۴ مهاباد، ملی شدن صنعت نفت، جنگ تحمیلی عراق و ایران و در آخر واقعه انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸ است. نتایج این پژوهش به طور کلی تأییدی است بر نظریه هالبواکس در مورد تأثیر گذاری نظام اجتماعی معاصر بر حافظه جمعی گروه. آزمون معنی داری کراسکال والیس نشان می‌دهد که در میان گروه های برجسته کننده مقاطع اولین واقعه مهم، سن و میزان اهمیت هویت مذهبی تفاوت معنی داری داشته و در گروه واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد بیشترین امتیاز را کسب نموده‌اند. در ارتباط با دومین واقعه مهم معاصر، متغیر سن در میان گروه وقایع برجسته تفاوت دارد و در گروه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ بیشترین امتیاز را دارد. متغیر میزان تحصیلات نیز تفاوت معنی دار داشته و در گروه جنگ تحمیلی عراق و ایران بیشترین امتیاز را دارا می باشد. در سومین واقعه مهم تاریخ معاصر ایران میزان اهمیت هویت ملی و میزان تحصیلات در میان گروه‌ها معنی دار شده به ترتیب در گروه جنگ تحمیلی و انتخابات ۸۸ حائز بیشترین امتیاز شده‌اند. دلایل عمده پاسخ‌گویان در باب اهمیت واقعه انقلاب، بعد دینی؛ در واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد، بعد تشکیل حکومت؛ در واقعه جنگ تحمیلی، بعد خسارات و ویرانی؛ در واقعه ملی شدن صنعت نفت، بعد تامین منافع مردم و در آخرین واقعه برجسته یعنی انتخابات ۱۳۸۸، بعد اعتراض بوده‌اند.

مفاهیم کلیدی: حافظه جمعی، نظام هویتی، مهاباد، کرد.

مقدمه و طرح مسئله

جامعه ایران در طی تحولات اجتماعی پر فراز و نشیب خود تجارب مختلفی را در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی از سر گذرانده است. این روند به‌ویژه در صد ساله اخیر، به علت مواجهه ایرانیان با امواج مدرنیته و تأثیرات شدید نظام جهانی بر ساختار درونی جامعه، چالش‌های فراوانی را به همراه داشته است (آبراهامیان، ۱۳۸۹). میراث عینی و ذهنی این تغییرات، در فضای فرهنگی و اجتماعی جامعه ایران تا به امروز حضور دارد. گروه‌های اجتماعی به عنوان کنش‌گران دخیل در این تغییرات خرد و کلان، در شکل‌گیری تحولات موثر بوده و از پیامدهای آن نیز تاثیر پذیرفته‌اند. نظام فرهنگی هر گروه اجتماعی شامل باورها، ارزش‌ها و اخلاقیات در شکل دهی به ساختارهای اجتماعی یک جامعه نقش مهمی بازی می‌کنند. از سوی دیگر نظام هویتی افراد به‌عنوان یک برساخت اجتماعی، در بستر عضویت گروهی شکل می‌گیرد. عناصر فرهنگی در هسته هویت گروه جای گرفته و افراد در درون یک نظام هویتی چند بعدی، کنش متقابل انجام می‌دهند. در بسیاری از وقایع تاریخ معاصر ایران هویت‌های اجتماعی محلی، قومی، مذهبی و صنفی نقش برجسته‌ای داشته‌اند. یکی از مهمترین عناصر سازنده این نظام‌های هویتی، شیوه درک و تفسیر افراد یک گروه از گذشته خود، یعنی حافظه جمعی آن گروه است. حافظه جمعی، نظام معرفتی یک

گروه را در مورد تجربه زیسته ایشان آشکار می‌نماید. افراد عضو یک گروه اجتماعی به واسطهٔ زمینهٔ مشترک گروهی، دنیای اجتماعی را از خلال چارچوب جهان بینی گروه مرجع خود تجربه می‌نمایند. "حافظهٔ افراد یک جامعه که متأثر از بافت گروه‌های اجتماعی است، در هر دوره عناصر خاصی را در تاریخ گذشته برای فرد برجسته می‌نماید" (هالباکس، ۱۹۹۲).

یکی از مهمترین بسترهای هویت ساز در ایران معاصر، زمینه قومیتی گروه‌های اجتماعی بوده است. ایران کشوری است با زمینه تنوع قومی که یکی از عوامل ایجاد شکاف‌های اجتماعی است (بشیریه، ۱۳۸۱: ۱۳). تعارض بین قومیت و ملیت در جوامع معاصر بخش بزرگی از تنش‌های عرصهٔ اجتماعی را موجب می‌گردد (برتون، ۱۳۸۰: ۳۰). قومیت‌های گوناگون در جامعه ایران به‌ویژه پس از دوران ملت - دولت سازی^۱ در عصر رضا شاه، به گونه‌ای عمیق و گسترده از تجربه تعامل با یک نظام سیاسی متمرکز، متأثر شدند. ظهور برساخت نوین هویت ملی، از خلال تعامل تعارض آمیز با هویت‌های پیشین، و درونی سازی آن در نظام فرهنگی لایه‌های مختلف اجتماعی، پیامد مهم دوران پهلوی بود. در دوره جمهوری اسلامی نیز گفتمان هویت ملی با ادغام عناصر دینی و مذهبی، در شکل‌گیری تجربه جمعی اقوام نقش برجسته‌ای ایفا نمود. بنابراین رابط چند وجهی حاصل از تجربه تعامل در بستر سه وجهی تجربه قومی، ملی و دینی نظام تفسیری مشترکی از گذشته را به‌وجود می‌آورد. از این رو می‌توان گفت که حافظهٔ جمعی قومی در ایران معاصر، بازتابی از چالش‌ها و سازش‌های هویت‌های خرد و کلان رقیب بوده است.

کردها را از قدیمی‌ترین ساکنان فلات ایران دانسته‌اند. این قوم در سده اخیر تحولات گسترده و عمیق فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را از سر گذرانده‌اند. هویت اجتماعی امروز کردها در جامعه ایران، برساخته‌ای است مرکب از روابط متقابل عناصر ملیت، قومیت، دین و مذهب که به شکل امروزین خود ظاهر شده است. تجربه تاریخی کردهادر ابعاد مختلف حیات اجتماعی، برای آن‌ها زمینه تفسیر گذشته خود را فراهم آورده است. از سوی دیگر، حافظه جمعی قوم کرد از تحولات تاریخی گذشته، با هویت اجتماعی معاصر آن‌ها پیوند خورده است. پژوهش‌های انجام گرفته در حوزه هویت اجتماعی قوم کرد، الگوهای معینی از عناصر و روابط هویت اجتماعی را در میان کردها، نشان می‌دهد (مروت، ۱۳۸۳؛ فکوهی، ۱۳۸۶؛ جعفری و همکاران، ۱۳۸۷). نظام هویتی امروزین قوم کرد متأثر از نظام تفسیری ایشان در مورد تغییر و تحولات تاریخی است. انتظار می‌رود در میان این قوم، نوعی از فهم و تفسیر تجربه گروهی تحولات تاریخی وجود داشته باشد. مسئلهٔ اصلی این پژوهش جستجو در چیستی نظام حافظهٔ جمعی قوم کرد و بررسی رابطه آن با نظام هویتی ایشان در حال حاضر است. این مقاله در پی آن است که شیوه ادراک قوم کرد از تجربه

تاریخی خود را مورد کندوکاو قرار دهد. مشخص نمودن نوع ارتباط حافظه جمعی قوم کرد با چارچوب هویت معاصر آن‌ها، دغدغه اصلی این پژوهش است.

پرسش‌های پژوهش

در این پژوهش پاسخ به سه پرسش اساسی در قالب‌های اکتشافی، توصیفی و تبیینی، مورد نظر بوده است:

- حافظه جمعی مردم کرد، از چه عناصری تشکیل شده است. دلایل افراد برای برجسته سازی بعضی از مقاطع تاریخی در قالب چه مقولاتی نمایان می‌شود.
- عناصر برجسته حافظه جمعی ایشان در رابطه با بستر زندگی اجتماعی حال حاضر آن‌ها، به‌ویژه با ابعاد برجسته نظام هویتی این گروه، چه الگوی توزیعی را نشان می‌دهد.
- کدامیک از عوامل بستر ساز اجتماعی معاصر این گروه در برجسته سازی تجارب خاص آن‌ها از تاریخ گذشته، نقش تبیینی دارند.

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

از دو بعد نظری و عملی می‌توان به بررسی اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش پرداخت. حوزه مطالعات حافظه جمعی در ارتباط با پژوهش‌های دانش جامعه‌شناسی در دوره معاصر بسیار مهم تلقی گردیده است (میزتال، ۲۰۰۳: ۱). فقدان مطالعات نظری جامعه‌شناختی در مورد حافظه جمعی گروه‌های اجتماعی به‌ویژه اقوام جامعه معاصر ایران، اولین بعد ضرورت انجام این پژوهش می‌باشد. روشن نمودن عناصر برجسته حافظه جمعی اقوام و الگوهای توزیع این عناصر و رابطه آن‌ها با یکدیگر، در رسیدن به نظریه بومی جامعه‌شناختی حافظه جمعی ایران نقشی کلیدی دارد. به علاوه ادبیات نظری جهانی حافظه جمعی می‌تواند از نتایج این پژوهش‌ها برای تقویت مبانی تجربی خود استفاده نماید. در زمینه چالش‌های پیش روی دولت‌های ملی، حافظه جمعی اجتماعات قومی، اهمیت ویژه‌ای دارد. چگونگی تفسیر وقایع تاریخی در میان اقوام، بر کنش‌ها معاصر آن‌ها در تمامی حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی تاثیر گذار است.

به عنوان نمونه، یکی از بسترهای جنگ افروزی در میان اقوام یوگسلاوی سابق در دهه ۹۰ میلادی، حافظه جمعی آن‌ها از تجارب تاریخی گذشته بوده است (شومن و راجرز^۱، ۲۰۰۴: ۲۵۲). در امر سیاست گذاری فرهنگی اجتماعی مناطق قومی ایران، درک الگوهای معرفتی اجتماعات قومی، کمک موثری در تصمیم گیری و برنامه ریزی خواهد بود. تعیین نقاط چالش برانگیز و

فرصت‌های نهفته در چارچوب معنایی و تفسیری حافظهٔ جمعی کردها، در تعامل مطلوب با سایر گروه‌ها و دستگاه‌های حاکمیتی نقش مهمی را خواهد داشت.

پیشینه تحقیق

در حوزهٔ تحقیقات داخلی پژوهش‌های حافظهٔ جمعی بسیار اندک می‌باشند. تنها مورد پژوهش انجام شده در باب حافظه جمعی گروه‌های اجتماعی ایران با عنوان "حافظهٔ جمعی و ابعاد آن: مطالعهٔ موردی حوزویان حوزهٔ علوم دینی شهر شیراز" بوسیلهٔ کاظم کاظمی انجام شده است. این پژوهش با رویکرد کمی و استفاده از ابزار پرسش‌نامه در میان ۲۵۶ نفر از اساتید و طلاب حوزهٔ علمیه شیراز اجرا شده است. بعد از استخراج عناصر برجسته حافظه جمعی این گروه، دو واقعهٔ برجستهٔ تاریخ معاصر ایران و دلیل اهمیت آن‌ها را مورد بررسی قرار داده است. در قسمت یافته‌های اکتشافی این پژوهش دو واقعهٔ انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و جنگ تحمیلی عراق و ایران به عنوان مهمترین وقایع تاریخ معاصر در میان سایر وقایع از سوی پاسخ‌گویان ذکر گردیده است. با استفاده از مدل ساختاری علی در مورد عوامل تاثیر گذار انتخاب وقایع مهم، آزمون رگرسیون لجستیک به عمل آمده است. دلایل اهمیت واقعهٔ انقلاب اسلامی چهار بعد را نشان می‌دهد: تغییر و تحول بزرگ، بعد دینی و معنوی، پیشرفت و استقلال و بعد زیان. در باب دلایل اهمیت جنگ ایران و عراق پاسخ‌گویان به سه بعد اشاره نمودند: پیروزی و وحدت، بعد دینی و معنوی و بعد زیان. در مجموع با توجه به درصد فراوانی بالای وقایع انقلاب و جنگ این گروه از حافظهٔ جمعی همگنی برخوردار بوده اند.

در بعد تحقیقات خارجی با توجه به کثرت پژوهش‌های انجام شده به یکی از موارد برجسته که به‌عنوان یکی از پژوهش‌های کلاسیک این حوزه محسوب می‌گردد، اشاره می‌کنیم. شومن و راجرز در پژوهشی با عنوان "گروه همالان، زمانمندی و حافظه جمعی" به بررسی ارتباط متقابل این مفاهیم می‌پردازند. هدف این پژوهش بررسی چگونگی تغییرات حافظه جمعی آمریکایی‌ها می‌باشد. از ابتدای دهه ۱۹۳۰ و رخدادن بحران رکود اقتصادی در آمریکا، تا حمله یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱، چندین پیشامد مهم دیگر در سطح ملی در ایالات متحده آمریکا روی داده است. بر اساس اطلاعات گرد آمده از سه پیمایش انجام شده در سال‌های ۱۹۸۵، ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱ دو گونه از مباحث حول این پیشامدها، تحت عنوان حافظه جمعی مورد مطالعه قرار می‌گیرد: در بحث نخستین، اولین پرسش آن است که، آمریکایی‌ها چه پیشامدهایی را بعنوان پیشامدی با اهمیت ویژه، در این پیمایش‌ها بر می‌گزینند. دوم، رخدادن پیشامدهای جدید، بر چگونگی تغییر حافظه‌های پیشین چه تاثیری بر جای می‌گذارد؟ در بحث بعد به بررسی این موضوع پرداخته شده است که تا چه میزان دو متغیر بنیادی تجارب نسلی و تحصیلات بر تغییرات حافظه جمعی اثر گذار است (همان: ۲۱۷-۲۱۸). در این پیمایش‌ها، جهت سنجش متغیر وابسته حافظه جمعی، سؤال بازی مطرح شده است

و از پاسخ‌گو خواسته شده است پیشامدهای را که از نظر وی در ۵۰ / ۷۰ سال گذشته در تاریخ آمریکا اهمیت ویژه‌ای داشته‌اند را نام ببرد (همان: ۲۱۹). نتایج حاصل از این پژوهش بر این امر دلالت دارد که حافظه‌های جمعی عمده مورد مطالعه شامل انواع جنگ‌ها و پس از آن بحران‌های اقتصادی و نیز تغییرات تکنولوژیکی عامل موثر بر شکل‌گیری حافظه جمعی نزد نمونه مورد بررسی بوده است. در میان رخدادهای قدیمی قویترین و زنده‌ترین مورد حافظه جمعی جنگ جهانی دوم و در میان این پیشامدها قدیمی‌ترین آن‌ها بحران بزرگ سال ۱۹۳۰ است. افرادی این پیشامد را ذکر نموده‌اند که خود در ۱۹۳۰ زاده نشده‌اند.

در باب تأثیر وقوع حوادث جدید بر حافظه جمعی موارد پیشین، به نظر می‌رسد با اضمحلال گروه‌های هم‌لانی که پیشامدهای خاصی را به صورت شخصی تجربه نموده‌اند، آن پیشامدها نیز در شرف حذف از حافظه جمعی قرار می‌گیرند. بر اساس داده‌ها و نتایج تحقیق دو امر این قضیه را تأیید می‌نماید. نخست این‌که، حاملان کلیدی حافظه جمعی پیشامدهای ویژه، تمامی افراد زنده در زمان حادثه نبوده‌اند بلکه عمده آن‌ها افرادی بوده‌اند که پیشامد را در طول دوران بحرانی نوجوانی و ابتدای بزرگسالی تجربه نموده‌اند.

دومین مورد شواهدی است که دلالت بر بقای حافظه جمعی حوادث پیشین، در خلال وقوع حوادث جدید دارد. موردی از این امر می‌تواند حافظه جمعی رکود بزرگ اقتصادی دهه ۱۹۳۰ آمریکا باشد که با رخداد بحران اقتصادی در سال ۲۰۰۰ دوباره در حافظه جمعی افراد معاصر جان گرفت. مثال‌های دیگر تجدید حضور رخدادهای جنگ دوم جهانی و جنگ ویتنام در نتیجه حمله ۱۱ سپتامبر است. پژوهشگران نتیجه می‌گیرند که فاصله روانشناختی از یک پیشامد مهمتر از فاصله زمانی با آن است. در مورد تأثیر دو عامل زمینه‌ای تحصیلات و گروه هم‌لانی نتیجه‌گیری مقاله دلالت بر تأثیر یکسان آن‌ها می‌نماید، هر دو تقریباً در سطحی یکسان از درجه اهمیت بالایی برخوردار بوده‌اند، لیکن استدلالی نظری نیز از سوی محققان ارائه می‌شود: که عامل تحصیلات بر حافظه جمعی رویدادهایی موثرتر است که دورنمای تاریخی گسترده‌تری دارند (مانند رکود بزرگ اقتصادی، جنگ جهانی دوم و پایان کمونیسم) و دوره بحرانی سنی بر شکل‌گیری حافظه‌های موثرتر است که ساده‌تر و دراماتیک‌تر باشند مانند ترور کندی و جنگ خلیج فارس (همان: ۲۵۰).

چارچوب نظری

اگر کارکرد جامعه‌شناسی، کاوش در شیوه‌های معنا بخشی بشر به جهان اطراف خود باشد و حافظه بشر جهت توانا ساختن وی بر درک شرایط زمان‌آزایی کلیدی انگاشته شود، آن‌گاه یکی از مهمترین حوزه‌های پژوهش دانش جامعه‌شناسی حوزه حافظه جمعی خواهد بود (میزتال، ۲۰۰۳: ۱). حوزه مطالعات حافظه جمعی در جامعه‌شناسی نسبت به دیگر مباحث کلاسیک، موضوع

جدیدی محسوب می‌شود. به‌طور کلی سابقه طرح مسئله و اندیشه‌های مربوط به حافظه بشر به دوران کلاسیک فلسفه در یونان قدیم باز می‌گردد. در حوزه علم روان‌شناسی پژوهش‌های تجربی مربوط به حافظه در دوران جدید مطرح گردیده است. توجه به زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی شکل‌گیری الگوهای حافظه گام نوینی است که در سده بیستم برداشته شد. اولین جامعه‌شناسی که از بعد اجتماعی به حافظه نگاه کرد و نظریه‌ای جامعه‌شناختی را در مورد آن ارائه نمود یکی از دانشجویان دورکیم به نام موريس هالبواکس^۱ بوده است. او مفهوم حافظه جمعی را نه تنها از حوزه فلسفه بیرون کشید بلکه در تقابل با مفهوم روانشناختی آن به ارائه نظر خود پرداخت (الیک و رابینز^۲، ۱۹۹۹: ۱۰۹). آثار عمده وی در باب حافظه جمعی می‌باشد: در کتاب چارچوب‌های اجتماعی حافظه او به بررسی بسترهای اجتماعی فراموشی و یادآوری در افراد می‌پردازد. اثر دیگر وی به نام مطالعه طرح‌های افسان‌های انجیل‌ها در سرزمین مقدس، به مطالعه یادبودهای دینی در باب مکان‌های مرتبط با زندگی مسیح و منشاء مسیحیت می‌پردازد. اثر دیگر وی به نام حافظه جمعی شامل رساله‌های نظری هالبواکس است که در خلال سال‌های دهه ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ به بررسی رابطه بین تاریخ، حافظه جمعی و فردی می‌پردازد (شواتز و دیگران^۳، ۲۰۰۵: ۲۵۴). از طریق این آثار، مطالعه حافظه به عنوان یک واقعیت اجتماعی در فهرست تحقیقات جامعه‌شناسانه وارد گردید (پکراد و چن^۴، ۲۰۰۵: ۱۶). هالبواکس یکی از پرورش یافتگان مکتب واقعیت اجتماعی بود. دورکیم به عنوان، از زاویه شبکه‌های درهم تنیده عناصر و روابط اجتماعی که نقشی تعیین‌کننده و موثر بر فضای کنش بشر دارند، به واقعیت اجتماعی نظر می‌کند. هالبواکس با تاثیر پذیری از این رویکرد تمرکز مطالعات خود را بر شیوه‌های بیادآوری گذشته در اجتماعات بشری قرار داد. او برای اتصال فضای ذهنی که محمل فرآیند یادآوری و مرکز حافظه محسوب می‌شد از عنصر واسطه گروه اجتماعی استفاده نمود. "گروه طی فرآیندهای تعریف جمعی و درونی موجودیت می‌یابد: یعنی در شناسایی آن توسط اعضایش و نیز در روابطی که آنان با هم برقرار می‌سازند. مردم خودشان و دیگران را به طور جمعی شناسایی می‌کنند و زندگی روزمره شان را بنا به هویت‌های خود پیش می‌برند که به همین لحاظ پیامدهای عملی در پی دارد زیرا که این هویت‌ها از نظر اجتماعی، واقعی هستند" (جنکینز، ۱۳۸۱: ۱۴۱-۱۵۰).

بر پایه ویژگی اجتماعی گروه و نقش اتصال دهنده آن بین فضای فردی و اجتماعی که از خلال عضویت گروهی برای افراد حاصل می‌گردد، هالبواکس مفهوم پیشین‌روانشناختی، فلسفی حافظه را

-
- 1 . Murices Halbwachs
  - 2 . Olick and Robbins
  - 3 . Schwartz, Fukuoka, Takita-Ishii
  - 4 . Packard & Chen

به شکلی نوین در قالب یک تعریف جامعه شناختی ارائه نمود: حافظه افراد یک جامعه، متأثر از بافت گروهی که فرد در آن عضویت دارد، در هر دوره عناصر خاصی را از تاریخ گذشته برای فرد برجسته می‌نماید (هالباکس^۱، ۱۹۹۲). او مکانیسم شکل‌گیری حافظه جمعی در سطح کلان را با در نظر گرفتن نقش افراد به عنوان اعضای یک گروه در نظر می‌گیرد. هنگامی که حافظه جمعی دوام آورده و قدرتش را از بنیاد خود به پیکره ای منسجم از افراد می‌گستراند، این افرادند که در مقام اعضای آن گروه‌ها به خاطر می‌آورند (هالباکس، ۱۹۳۱: ۴۸). از دیدگاه او حافظه جمعی به‌عنوان سازه‌ای اجتماعی، متعلق به گروه اجتماعی و متأثر از ویژگی‌های دوران معاصر می‌باشد.

بعد از مرگ هالباکس در دوران جنگ جهانی دوم، به‌طور مشخص هیچ جریان پژوهشی در این حوزه فعال نبوده است. این دوران فترت با ظهور دوباره تحقیقات حافظه جمعی در دهه ۸۰ و ۹۰ میلادی خاتمه یافت. علاقه جدید نسبت به حوزه حافظه از دیدگاه نو نتیجه دو عامل است: الف- اهمیت یافتن نقش روایت‌های حافظه در کنش‌های اجتماعی و سیاسی؛ ب- قرار گرفتن حافظه در جایگاه یکی از گفتمان‌های کلیدی در حوزه علوم اجتماعی (میزتال، ۲۰۰۳: ۱۲۴). هالباکس اولین جامعه‌شناسی است که روشن ساخت، درک ما از گذشته تحت تاثیر تصاویر ذهنی است که جهت حل مسائل زمان حاضر به کار می‌گیریم، از این رو حافظه جمعی بازسازی گذشته در پرتو زمان حال است (کوزر^۲، ۱۹۹۲: ۳۷۲). با ظهور موج جدید تحقیقات حافظه جمعی در دهه‌های پایانی قرن بیستم میلادی، رویکردهای نظریه ساختارگرا در این حوزه ظاهر گردید. این دیدگاه‌ها بر مکان‌ها، مواد و متون حامل داده‌های تاریخی به عنوان بسترهای حافظه جمعی تأکید داشتند. در این رویکرد بر خلاف بینش هالباکس که باور افراد عضو یک گروه در مورد تاریخ را مورد توجه قرار می‌دهد، بدون توجه به معانی ذهنی افراد در مورد تاریخ و مواد مادی مرتبط با آن، حافظه جمعی را به مثابه آثار خارج از ذهن افراد در نظر می‌گیرد. از این رو دو جریان متفاوت در تحقیقات حافظه جمعی متمایز می‌گردد: روش‌های ساختاری با تأکید بر عناصر تاریخی و معانی فرهنگی ضمنی آن‌ها و روش‌های عاملیت مدار که بر عاملیت فردی و باورداشت افراد در مورد تاریخ تأکید بسیار دارند (شوارتز و دیگران^۳، ۲۰۰۵: ۱۸۳).

با ملاحظه مسئله پژوهش و دغدغه فهم نظام معنایی افراد قوم کرد در مورد مقاطع تاریخی، رویکرد هالباکس به عنوان چارچوب نظری برگزیده می‌شود. در این دیدگاه، از زاویه موقعیت کنونی افراد در نظام فرهنگی گروه‌های مرجع خود، تجارب تاریخی امروز ایشان معنا می‌یابد. این تجارب به‌صورت مقولات گوناگون در نظام معنایی فرد دسته‌بندی شده و بعضی از آن‌ها برجسته و مواردی

1. Halbwachs
2. Coser
3. Schwartz, Schuman

نیز به فراموشی سپرده می‌شود. آنچه اهمیت دارد این است که افراد از پایگاه موقعیت اجتماعی خویش در حال حاضر، گذشته تاریخی خود و گروه مرجعشان را تفسیر می‌کنند.

در برجسته سازی مقاطع تاریخی بعنوان حافظه جمعی گروهی، به موازات عناصر زمینه‌ای اجتماعی همچون جایگاه نسلی، میزان و نوع آموزشی رسمی، نظام هویتی معاصر افراد از اهمیت زیادی برخوردار است (آسمان، ۱۹۹۵). در رویکرد دورکیمی، گفتمان حافظه تنها به منظور تبیین حوادث گذشته به کار نمی‌رود بلکه به صورتی استراتژیک یک منبع هویت پایدار برای زمان حال محسوب می‌گردد. دورکیم حافظه را منحصر در ارتباط با جوامع سنتی توضیح می‌دهد، جوامعی که در پی صیانت از خاطره مقدسی از منشاء خود می‌باشند (میزتال، ۲۰۰۳: ۳۷۲). تعلقات افراد به اجتماعات ملی، قومی، خانوادگی، شغلی، دینی و مذهبی چارچوب هویتی آن‌ها را تعیین می‌کند. از زاویه پایگاه هویتی خویش، افراد گذشته تاریخی خود را دوباره می‌سازند. این دوباره سازی ارتباط مستقیمی با نظام هویتی جاری او دارد.

از سوی دیگر باید توجه داشت که در یک رابطه معکوس حافظه جمعی اجتماعات بشری در مورد تجارب گذشته تاریخی بر وضعیت اجتماعی فرهنگی معاصر آن‌ها تاثیر دارد: این دامنه تاثیرگذاری حتی تا سطح هستی‌شناسی اجتماعی نیز گسترش می‌یابد "حافظه اجتماعی گروهی توان تاثیر گذاری بر واقعیت اجتماعی جاری را دارد (شواتز، ۱۹۹۶: ۹۱۰) نقش حافظه جمعی در "بازتولید نظام سیاسی و دگرگون سازی آن" نیز بسیار برجسته می‌باشد (میزتال، ۲۰۰۳: ۳۵). برجسته ترین نمونه رابطه حوزه سیاست و تفسیر تجربه تاریخی گذشته در دوران مدرن، به موضوع قومیت مرتبط بوده است. مسئله قومیت در دولت‌های مدرن با مطالبات فرهنگی و مهمتر از آن مشارکت نابرابر در قدرت گره خورده است (ریویر، ۱۳۸۶: ۲۲۱۰). نگرش و کنش صرب‌ها در دوران جنگ‌های خونین شبه جزیره بالکان در دهه ۱۹۹۰ به شدت متأثر و ملهم از حافظه جمعی شکست آن‌ها در جنگ‌های کوزوو، در سال ۱۳۸۹ میلادی، در مقابل ترکان عثمانی بوده است (شومن و راجزر، ۲۰۰۴: ۲۵۲). از این رو یک رابطه دو سویه بین نظام حافظه جمعی گروه‌ها و کنش متقابل آن‌ها در نظام اجتماعی حال حاضر برقرار است.

تعاریف

حافظه جمعی

اگر چه در دوره نوین خیزش تحقیقات این حوزه مطالعاتی تعاریف مختلفی از حافظه جمعی از سوی پژوهشگران ارائه شده است، لیکن تمامی آن‌ها بر نقش زمینه‌ای جامعه تاکید دارند. بنا بر یکی از این تعاریف، حافظه جمعی عبارت است از مجموعه پدیدارهای اجتماعی در باب گذشته، که هر گروهی از طریق تعاملات فی مابین اعضایش آن‌ها را تولید، نهادینه، محافظت کرده و انتقال می‌دهد

(ژرلوکسی^۱، ۲۰۰۱: ۳۳) از منظر ساختاری، مجموعه ای متنوع از کنش‌ها مانند یادبودها، بناهای یادبودی و صور عمومی مانند سنت، افسانه و هویت، عناصر سازنده حافظه اجتماعی می باشند (الیک و رایبیز، ۱۹۹۸: ۱۰۵-۱۰۶).

میزان اهمیت هویت‌های چهارگانه

با توجه به نقش هویت‌های ملی، دینی، مذهبی و قومی در شکل دهی به حافظه جمعی تعریف میزان اهمیت آن‌ها ارائه می‌شود. میزان اهمیت هویت جایگاهی است که فرد برای هویت خویش در بعد ملی، دینی، مذهبی و قومی قائل است. این ترجیحات در مقابل سایر گروه‌های هویتی مانند ملیت‌ها، ادیان، مذاهب و قومیت‌های دیگر در سطح ملی و بین‌المللی عینیت می‌یابد.

فرضیات تحقیق

فرضیات این پژوهش به بررسی رابطه تفاوت، بین ویژگی‌های اجتماعی فرهنگی افراد نمونه آماری، بر اساس نوع بیادآوری آن‌ها از مقاطع مختلف تاریخی، می‌پردازد:

- میزان سن (جایگاه نسلی) در میان گروه‌هایی که وقایع مختلفی را از تاریخ معاصر ایران برجسته نموده اند متفاوت می‌باشد.

- میزان تحصیلات در میان گروه‌هایی که وقایع مختلفی را از تاریخ معاصر ایران برجسته نموده اند متفاوت می‌باشد.

- میزان اهمیت هویت ملی در میان گروه‌هایی که وقایع مختلفی را از تاریخ معاصر ایران برجسته نموده اند متفاوت می‌باشد.

- میزان اهمیت هویت قومی در میان گروه‌هایی که وقایع مختلفی را از تاریخ معاصر ایران برجسته نموده اند متفاوت می‌باشد.

- میزان اهمیت هویت دینی در میان گروه‌هایی که وقایع مختلفی را از تاریخ معاصر ایران برجسته نموده اند متفاوت می‌باشد.

- میزان اهمیت هویت مذهبی در میان گروه‌هایی که وقایع مختلفی را از تاریخ معاصر ایران برجسته نموده اند متفاوت می‌باشد.

روش شناسی تحقیق

بر اساس ویژگی‌های مسئله پژوهش و اهداف آن، از روش‌های تحقیق کمی در دو مرحله گردآوری و تحلیل داده‌ها استفاده می‌شود. وجود جامعه آماری بزرگ و جمع‌آوری اطلاعات کمی از تعدادی به

عنوان معرفت آن جامعه به منظور آزمون نظریه‌ها و فرضیات تحقیق، قابلیت به کارگیری پیمایش اجتماعی را مطرح می‌کند (ایمان، ۱۳۹۰: ۱۲۳). چنان چه مساله تحقیق شناسایی عوامل تأثیر گذار بر یک نتیجه، سودمندی یک مداخله یا فهم بهترین پیش بینی از نتایج باشد، رویکرد کمی بهترین رویکرد است (کرسول^۱، ۲۰۰۳: ۲۱). برای کشف عناصر حافظه جمعی قوم کرد، با استفاده از تکنیک پیمایش، از پاسخ‌گویان در مورد برجسته ترین وقایع تاریخ معاصر سئوالات باز انجام شد. برای دستیابی به الگوی توزیع داده‌ها از تکنیک‌های آماری توصیفی به صورت جداول فراوانی استفاده شد. در امر تبیین روابط بین متغیرهای مستقل و نقاط برجسته حافظه جمعی، تکنیک آماری کراسکال والیس به کار گرفته شد. نرم افزار Spss به منظور انجام عملیات آماری توصیفی و استنباطی به کار گرفته شده است.

جمعیت آماری

منظور از جمعیت آماری همان جامعه اصلی است، که از آن نمونه‌ای نمایا یا معرف بدست آمده باشد (ساروخانی، ۱۳۸۸: ۱۵۷). جمعیت آماری مجموعه‌ای از واحدهاست که در یک یا چند ویژگی مشترک باشند. در این پژوهش جمعیت آماری کلیه شهروندان کرد شهر بوکان در آذربایجان غربی در زمستان ۱۳۹۱ محسوب می‌گردد. شهر بوکان با توجه پیشینه فرهنگی اجتماعی و موقعیت جغرافیایی آن در میان شهرهای کرد نشین برای انجام این پژوهش برگزیده شد. با توجه به مسئله پژوهش گردآوری داده‌ها از شهروندان بوکانی بالای ۱۸ سال بوده است.

نمونه گیری و حجم نمونه

نمونه گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای برای گروه‌های ناهمگن و نامتجانسی به کار می‌رود که معمولا گروه‌های پا برجایی هستند که از قبل شکل گرفته اند مانند سازمان‌ها (نظیر مدارس) یا محل سکونت (نظیر بلوک) (بیکر، ۱۳۸۶: ۱۸۰). هنگامی دستیابی کامل به اعضای یک جمعیت مشکل باشد، از نمونه گیری خوشه‌ای^۲ استفاده می‌شود (کازبای، ۲۰۰۳: ۱۰۹). شیوه نمونه گیری در این تحقیق خوشه‌ای چند مرحله‌ای بوده است. حجم نمونه یا تعداد افرادی که باید به سوال‌های پرسش‌نامه پاسخ دهند بستگی به آن دارد که با چه دقت و اطمینانی می‌خواهیم نتایج تحقیق را از نمونه به کل جامعه آماری تعمیم دهیم. هر چه این دقت و اطمینان بیشتر باشد نیاز به حجم نمونه بیشتری خواهد بود و بر عکس (رفیع پور، ۱۳۸۷: ۳۷۲-۳۷۱). به منظور انجام نمونه گیری خوشه‌ای

1 . Creswell

2. Multi stage sampling

در شهر بوکان، نقشه شهر بر اساس مناطق مسکونی آن مشخص گردید. در هر منطقه تعداد بلوک‌ها مشخص و شماره گذاری شدند. عدد نهایی نمونه به صورت خوشه‌ای در افراد عضو خانوارهای ساکن در این بلوک‌ها تقسیم گردید. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است. بر طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، جمعیت شهر بوکان معادل ۲۵۴۵۲۱ نفر است که از این تعداد حدود ۱۱۷۱۴۹۵ از آن‌ها بالای ۱۸ سال می‌باشند. با در نظر گرفتن سطح اطمینان ۹۵ درصد، حجم نمونه مساوی با ۳۴۲ نفر معین گردید.

یافته‌های پژوهش

با توجه به داده‌های حاصل از پیمایش، یافته‌های این پژوهش در قالب عناصر استخراج شده، الگوهای توصیفی و روابط استنباطی قابل ارائه می‌باشد. در گام نخست عناصر استخراج شده از حافظه جمعی پاسخ‌گویان در مورد سه واقعه مهم برجسته در نظام تفسیری آنان مشخص گردیده است. جداول فراوانی مربوط به اولین و دومین و سومین واقعه مهم تاریخ معاصر ایران در میان شهروندان بوکان به صورت جدول توافقی ارائه گردیده است. در گزارش درصد فراوانی وقایع مهم برحسب مقولات متغیرهای زمینه‌ای و اصلی وقایع با ۱۰ درصد وبالاتر فراوانی در میان نمونه پاسخ‌گویان مشخص شده است. وقایع با درصد فراوانی کمتر از ۱۰ درصد در یک مقوله جداگانه تحت عنوان سایر وقایع جمع زده شده است. به این ترتیب برای هر یک از پرسش‌های اولین، دومین و سومین واقعه مهم وقایعی با بالاترین میزان فراوانی در میان پاسخ‌گویان گزارش شده است. طبق جدول شماره (۱) واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ با درصد فراوانی ۴۸/۵ برجسته ترین واقعه در پاسخ اولین واقعه مهم بوده است. در رتبه دوم واقعه ملی شدن صنعت نفت با فراوانی ۱۴ درصد قرار دارد. سومین واقعه مهم انقلاب مهاباد در سال ۱۳۲۴ هجری شمسی با فراوانی ۱۳/۵ درصد قرار گرفته است. با توجه به مقوله جنسیت مشخص می‌شود که مردان در واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ به میزان ۲۵/۷ درصد و زنان با حدود ۳ درصد کاهش نسبت به مردان این واقعه را برجسته کردند. در دو واقعه ملی شدن صنعت نفت و حکومت ۱۳۲۴ مهاباد میزان تفاوت فراوانی زنان نسبت به مردان کاهش بیشتری در حدود ۵ و ۶ درصد دارد. در مجموع از میان کل پاسخ‌گویان زن بعد از انقلاب به واقعه ملی شدن نفت در مقایسه با واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد اهمیت بیشتری قائل گردیدند. در متغیر سن بیشترین فراوانی پاسخ‌گویان در رده سنی ۲۰ الی ۴۰ سال به میزان ۶۱/۷ درصد قرار دارد. در این رده سنی بیشترین اهمیت به ترتیب برای وقایع انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، ملی شدن صنعت نفت و حکومت ۱۳۲۴ مهاباد ذکر گردیده است. اما در رده سنی ۴۱ الی ۶۰ سال بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ بیشترین میزان اهمیت برای واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد در میان پاسخ‌گویان

گزارش شده است. به نظر می‌رسد افراد بیشتری در این رده سنی واقعه حکومت مهاباد را دارای اهمیت دانسته و از این واقعه بیشتر تاثیر پذیرفته‌اند.

جدول شماره ۱. جدول توافقی درصد فراوانی متغیرهای زمینه‌ای بر حسب وقایع برجسته ذکر شده در اولین واقعه مهم

جمع	اولین واقعه مهم				متغیر وابسته	
	سایر وقایع	واقعه سوم (حکومت ۱۳۲۴ مهاباد مهاباد)	واقعه دوم (ملی شدن نفت)	واقعه اول (انقلاب اسلامی ۵۷)	متغیرهای مستقل	
۵۵/۳	۱۰/۲	۹/۶	۹/۶	۲۵/۷	مرد	
					زن	
					جمع	
۴۴/۷	۱۴/۷	۳/۸	۴/۴	۲۲/۸	۴۰-۲۰	
					۶۰-۴۱	
					۶۱ به بالا	
					جمع	
۱۰۰	۲۴	۱۳/۵	۱۴	۴۸/۵	بی سواد	
					سواد خواندن و نوشتن	
					ابتدایی	
					سیکل	
					دیپلم	
					فوق دیپلم	
					لیسانس	
					فوق لیسانس و بالاتر	
					جمع	
					علوم پایه	
					علوم انسانی	
					علوم فنی مهندسی	
					علوم پزشکی	
حوزوی						
پایین تر از دیپلم						
جمع						

در متغیر سطح تحصیلات بیشترین میزان فراوانی متعلق به دو گروه دیپلم و لیسانس به میزان ۲۴ و ۲۳/۷ درصد می‌باشد. در تمام گروه‌های تحصیلی ترتیب اهمیت وقایع از الگوی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و ملی شدن صنعت نفت و حکومت ۱۳۲۴ مهاباد پیروی می‌کند. اما در گروه با تحصیلات دیپلم بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ بیشترین اهمیت به واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد داده شده است. در متغیر نوع تحصیلات بیشترین فراوانی در دو گروه به ترتیب در دو گروه زیر دیپلم و علوم انسانی با مقادیر ۳۴/۵ و ۳۳ درصد قرار دارد. از طرفی در مقایسه با سایر گروه‌های تحصیلی فقط در همین دو گروه است که واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد را بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ به عنوان دومین واقعه مهم ذکر می‌شود.

طبق جدول شماره (۲) در سطح اهمیت هویت به میزان بسیار قوی به ترتیب هویت قومی، هویت دینی، هویت ملی و در آخر هویت مذهبی قرار دارند. در میان هویت‌ها چهارگانه واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ با درصد فراوانی ۴۸/۵ برجسته‌ترین واقعه در پاسخ اولین واقعه مهم بوده است. در رتبه دوم واقعه ملی شدن صنعت نفت با فراوانی ۱۴ درصد قرار دارد. سومین واقعه مهم حکومت مهاباد در سال ۱۳۲۴ هجری شمسی با فراوانی ۱۳/۵ درصد قرار گرفته است. با توجه به مقوله میزان اهمیت هویت ملی بالاترین میزان اهمیت در سطح بسیار قوی با درصد فراوانی ۵۹/۹ قرار دارد. در مقوله میزان اهمیت هویت ملی در سطح بسیار بالا بیشترین درصد فراوانی به ترتیب به وقایع انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، ملی شدن صنعت نفت و حکومت ۱۳۲۴ مهاباد با درصد فراوانی ۳۰/۷، ۸/۲ و ۷/۹ درصد گزارش داده‌اند. در مقوله میزان اهمیت هویت قومی در سطح بسیار قوی بالاترین درصد ۸۸/۳ قرار دارد. متغیر میزان اهمیت هویت قومی در سطح بسیار قوی بالاترین اهمیت را به واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ با درصد فراوانی ۴۲/۷ داده‌اند. بعد از آن به مقوله حکومت ۱۳۲۴ مهاباد به میزان ۱۳/۲ گزارش داده‌اند. در آخر به مقوله ملی شدن صنعت نفت با درصد فراوانی ۱۲/۳ گزارش دادند. در مقوله میزان اهمیت هویت دینی بالاترین اهمیت با درصد فراوانی ۷۷/۸ قرار دارد. در این متغیر بالاترین میزان اهمیت را به ترتیب به عناصر انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، ملی شدن صنعت نفت و حکومت ۱۳۲۴ مهاباد قائل بودند. در مورد متغیر میزان اهمیت هویت مذهبی بالاترین درصد فراوانی به میزان ۴۵/۹ قرار دارد. در این متغیر بالاترین میزان اهمیت را بعد از الگوی انقلاب اسلامی به ملی شدن صنعت نفت گزارش دادند.

جدول شماره ۲. جدول توافقی درصد فراوانی متغیرهای چهارگانه میزان اهمیت هویت بر حسب وقایع برجسته ذکر شده در اولین واقعه مهم

جمع	اولین واقعه مهم				متغیر وابسته	
	(سایر وقایع)	واقعه سوم (حکومت ۱۳۲۴ مهاباد)	واقعه دوم (ملی شدن نفت)	واقعه اول (انقلاب اسلامی ۵۷)	متغیر مستقل	
۷/۶	۱/۸	۱/۵	۲	۲/۳	بسیار ضعیف	میزان اهمیت هویت ملی
۲/۹	۱/۹	۱/۶	۰	۱/۵	ضعیف	
۱۰/۵	۳/۲	۱/۶	۱/۸	۵	متوسط	
۱۹	۵	۲/۹	۲	۹/۱	قوی	
۵۹/۹	۱۳/۲	۷/۹	۸/۲	۳۰/۷	بسیار قوی	
۱۰۰	۲۴	۱۳/۵	۱۴	۴۸/۵	جمع	
۱/۲	۱/۳	۰	۱/۹	۰	بسیار ضعیف	میزان اهمیت قومی
۱/۸	۱/۶	۰	۱/۳	۱/۹	ضعیف	
۲	۱/۶	۰	۰	۱/۵	متوسط	
۶/۷	۲/۳	۱/۳	۱/۶	۱/۵	قوی	
۸۸/۳	۲۰/۲	۱۳/۲	۱۲/۳	۴۲/۷	بسیار قوی	
۱۰۰	۲۴	۱۳/۵	۱۴	۴۸/۵	جمع	
۲	۱/۳	۱/۹	۱/۶	۱/۳	بسیار ضعیف	میزان اهمیت هویت دینی
۲/۳	۱/۳	۱/۳	۰	۱/۸	ضعیف	
۵/۶	۱/۵	۱/۶	۱/۶	۲/۹	متوسط	
۱۲/۳	۳/۲	۲/۶	۱/۸	۴/۷	قوی	
۷۷/۸	۱۸/۷	۹/۱	۱۱/۱	۳۸/۹	بسیار قوی	
۱۰۰	۲۴	۱۳/۵	۱۴	۴۸/۵	جمع	
۱۳/۵	۱/۵	۴/۱	۲/۳	۵/۶	بسیار ضعیف	میزان اهمیت هویت مذهبی
۷/۹	۱/۵	۱/۵	۱/۵	۳/۵	ضعیف	
۱۴/۳	۳/۵	۲	۱/۲	۷/۶	متوسط	
۱۸/۴	۴/۷	۲/۶	۱/۲	۹/۹	قوی	
۴۵/۹	۱۲/۹	۳/۲	۷/۹	۲۱/۹	بسیار قوی	
۱۰۰	۲۴	۱۳/۵	۱۴	۴۸/۵	جمع	

جدول شماره (۳). جدول توافقی درصد فراوانی متغیرهای زمینه‌ای بر حسب وقایع برجسته ذکر شده در دومین واقعه مهم

جمع	دومین واقعه مهم				متغیر وابسته	
	سایر وقایع	واقعه سوم (حکومت ۱۳۲۴ مهاباد)	واقعه دوم (جنگ تحمیلی)	واقعه اول (انقلاب اسلامی ۵۷)	متغیرهای مستقل	
۵۵/۳	۲۴	۱۰/۲	۸/۸	۱۲/۳	مرد	جنسیت
۴۴/۷	۲۲/۸	۵/۶	۹/۹	۶/۴	زن	
۱۰۰	۴۶/۸	۱۵/۸	۱۸/۷	۱۸/۷	جمع	
۶۱/۷	۳۱	۸/۵	۱۱/۴	۱۰/۸	۲۰-۴۰	سن
۲۹/۸	۱۲/۳	۶/۱	۶/۴	۵	۴۱-۶۰	
۸/۵	۳/۵	۱/۲	۱/۹	۲/۹	۶۱ به بالا	
۱۰۰	۴۶/۸	۱۵/۸	۱۸/۷	۱۸/۷	جمع	
۱۱/۷	۴/۱	۱/۸	۲/۹	۲/۹	بی سواد	سطح تحصیلات
۴/۷	۱/۵	۱/۹	۱/۵	۱/۹	سواد خواندن و نوشتن	
۶/۷	۲	۱/۵	۱/۲	۲	ابتدایی	
۱۱/۷	۴/۷	۱/۸	۲/۶	۲/۶	سیکل	
۲۴	۱۲/۹	۴/۴	۳/۲	۳/۵	دیپلم	
۹/۴	۳/۵	۲	۱/۸	۲	فوق دیپلم	
۲۳/۷	۱۳/۷	۲/۹	۳/۸	۳/۲	لیسانس	
۸/۲	۴/۴	۱/۶	۱/۸	۱/۵	فوق لیسانس و بالاتر	
۱۰۰	۴۶/۸	۱۵/۸	۱۸/۷	۱۸/۷	جمع	
۱۷/۸	۸/۸	۲/۶	۱/۴	۲/۳	علوم پایه	
۳۳	۱۹/۹	۴/۱	۳/۸	۵/۳	علوم انسانی	گروه تحصیلی
۱۱/۱	۵	۲/۹	۱/۵	۱/۸	علوم فنی هندسی	
۲/۹	۱/۹	۱/۳	۱/۹	۱/۹	علوم پزشکی	
۱/۶	۰	۰	۱/۳	۱/۳	حوزوی	
۳۴/۵	۱۲/۳	۵/۸	۸/۲	۸/۲	پایین تر از دیپلم	
۱۰۰	۴۶/۸	۱۵/۸	۱۸/۷	۱۸/۷	جمع	

بر اساس جدول شماره (۳) واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و واقعه جنگ تحمیلی با درصدهای فراوانی ۱۸/۷ بارزترین واقعه در پاسخ دومین واقعه مهم بوده است. در رتبه دوم واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد با فراوانی ۱۵/۸ درصد قرار دارد. با توجه به مقوله جنسیت مشخص می‌شود که مردان در واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ به میزان دو برابر با فراوانی ۱۲/۳ درصد نسبت به زنان با درصد فراوانی ۶/۴ درصد این واقعه را برجسته کردند. در واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد به همان ترتیب مردان این واقعه را با درصد فراوانی ۱۰/۲ نسبت به زنان با درصد ۵/۶ این واقعه را مهم دانستند. اما در مورد جنگ تحمیلی عراق و ایران میزان تفاوت فراوانی زنان نسبت به مردان کاهش کمتری در حدود ۱ درصد دارد. در مجموع از میان کل پاسخ‌گویان مردان بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و جنگ تحمیلی ایران و عراق به واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد اهمیت بیشتری قائل گردیدند. در متغیر سن بیشترین فراوانی پاسخ‌گویان در رده سنی ۲۰ الی ۴۰ سال به میزان ۶۱/۷ درصد قرار دارد. در این رده سنی بیشترین اهمیت به ترتیب برای جنگ تحمیلی، واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و حکومت ۱۳۲۴ مهاباد ذکر گردیده است. اما در رده سنی ۴۱ الی ۶۰ سال بعد از جنگ تحمیلی بیشترین میزان اهمیت برای واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد در میان پاسخ‌گویان گزارش شده است. همانطور که در جدول بالا مشاهده می‌گردد به نظر می‌رسد افراد بیشتری در این رده سنی واقعه حکومت مهاباد را دارای اهمیت دانسته و از این واقعه بیشتر تأثیر پذیرفته‌اند.

در متغیر سطح تحصیلات بیشترین میزان فراوانی متعلق به گروه دیپلم و لیسانس به میزان ۲۴ و ۲۳/۷ درصد می‌باشد. در تمام گروه‌های تحصیلی ترتیب اهمیت وقایع از الگوی جنگ تحمیلی و انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و حکومت ۱۳۲۴ مهاباد پیروی می‌کند. اما در گروه با تحصیلات دیپلم بیشترین اهمیت به واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد داده شده است. در متغیر نوع تحصیلات بیشترین میزان فراوانی در دو گروه به ترتیب در دو گروه زیر دیپلم و علوم انسانی با مقادیر ۳۴/۵ و ۳۳ درصد قرار دارد. در گروه با تحصیلات پایین‌تر از دیپلم بعد از دو واقعه جنگ تحمیلی و الگوی انقلاب اسلامی ایران به واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد بیشترین اهمیت را قائل بودند. از طرفی در تمامی گروه‌های تحصیلی به استثنا گروه تحصیلی فنی مهندسی واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد به عنوان دومین واقعه مهم گزارش شده است.

جدول شماره (۴). جدول توافقی درصد فراوانی متغیرهای چهارگانه اهمیت هویت بر حسب وقایع برجسته ذکر شده در دومین واقعه مهم

جمع	دومین واقعه مهم				متغیر وابسته	
	واقعه چهارم (سایر وقایع)	واقعه سوم (احکومت ۱۳۲۴مهاباد)	واقعه دوم (جنگ)	واقعه اول (انقلاب اسلامی ۵۷)	متغیر مستقل	
۷/۶	۵/۳	۱/۶	۱/۶	۱/۲	بسیار ضعیف	میزان اهمیت هویت ملی
۲/۹	۱/۸	۱/۳	۱/۶	۱/۳	ضعیف	
۱۰/۵	۶/۴	۱/۵	۲	۱/۶	متوسط	
۱۹	۷/۹	۳/۲	۴۴/۴	۳/۵	قوی	
۵۹/۹	۲۵/۴	۱۰/۲	۱۱/۱	۱۳/۲	بسیار قوی	
۱۰۰	۴۶/۸	۱۵/۸	۱۸/۷	۱۸/۷	جمع	
۱/۲	۱/۶	۰	۰	۱/۶	بسیار ضعیف	میزان اهمیت قومی
۱/۸	۱/۹	۱/۳	۱/۶	۰	ضعیف	
۲	۱/۸	۰	۱/۳	۰	متوسط	
۶/۷	۳/۲	۱/۳	۱/۸	۱/۵	قوی	
۸۸/۳	۴۰/۴	۱۵/۲	۱۶/۱	۱۶/۷	بسیار قوی	میزان اهمیت هویت دینی
۱۰۰	۴۶/۸	۱۵/۸	۱۸/۷	۱۸/۷	جمع	
۲	۱/۲	۱/۳	۰	۱/۶	بسیار ضعیف	
۲/۳	۱/۵	۱/۶	۱/۳	۰	ضعیف	
۵/۶	۳/۲	۱/۲	۱/۶	۱/۶	متوسط	
۱۲/۳	۵/۸	۲	۱/۵	۲/۹	قوی	
۷۷/۸	۳۵/۱	۱۱/۷	۱۶/۴	۱۴/۶	بسیار قوی	میزان اهمیت هویت مذهبی
۱۰۰	۴۶/۸	۱۵/۸	۱۸/۷	۱۸/۷	جمع	
۱۳/۵	۷/۳	۱/۵	۱/۸	۲/۹	بسیار ضعیف	
۷/۹	۳/۸	۲/۶	۱/۳	۱/۲	ضعیف	
۱۴/۳	۷	۱/۲	۳/۸	۲/۳	متوسط	
۱۸/۴	۸/۲	۲/۶	۲/۲	۴/۴	قوی	
۴۵/۹	۲۰/۵	۷/۹	۹/۶	۷/۹	بسیار قوی	میزان اهمیت هویت مذهبی
۱۰۰	۴۶/۸	۱۵/۸	۱۸/۷	۱۸/۷	جمع	

مطابق جدول شماره (۴) متغیر میزان اهمیت هویت ملی بالاترین میزان با درصد فراوانی ۵۹/۹ قرار دارد. در مورد این متغیر بالاترین میزان اهمیت با درصد فراوانی ۱۳/۲ را به الگوی انقلاب اسلامی ایران گزارش دادند. بعد از آن به میزان ۱۱/۱ درصد به متغیر جنگ تحمیلی و در آخر به واقعه حکومت ۱۳۲۴ مه‌باد به میزان ۱۰/۲ گزارش دادند. در مورد متغیر میزان اهمیت هویت قومی بالاترین میزان اهمیت را با درصد ۸۸/۳ گزارش دادند. در مورد این متغیر در سطح بسیار قوی با میزان درصد فراوانی ۱۶/۷ برای واقعه انقلاب اسلامی گزارش دادند. در مرتبه دوم برای این متغیر در سطح بسیار قوی برای واقعه جنگ تحمیلی و در مرتبه سوم حکومت ۱۳۲۴ مه‌باد قرار دارد. در متغیر میزان اهمیت هویت دینی بالاترین درصد فراوانی ۷۷/۸ قرار دارد. متغیر میزان اهمیت هویت دینی بالاترین اهمیت را به ترتیب به واقعه‌های جنگ، انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و حکومت ۱۳۲۴ مه‌باد داده‌اند. در آخرین متغیر میزان اهمیت هویت مذهبی بالاترین درصد فراوانی ۴۵/۹ گزارش می‌شود. در این متغیر بعد از واقعه جنگ تحمیلی، حکومت ۱۳۲۴ مه‌باد و الگوی انقلاب اسلامی با درصد فراوانی یکسان در مرتبه دوم قرار می‌گیرند.

طبق جدول شماره (۵) واقعه جنگ تحمیلی با درصد فراوانی ۱۴/۹ مهمترین واقعه در پاسخ سومین واقعه مهم بوده است. در رتبه دوم واقعه انتخابات ۸۸ با اختلاف ۰/۳ درصد در رتبه دوم قرار دارد. با توجه به مقوله جنسیت مشخص می‌شود که مردان در دو واقعه انتخابات ۸۸ و جنگ تحمیلی با اختلاف ۴/۲ درصد نسبت به زنان این واقعه را برجسته کردند. در مجموع از میان کل پاسخ‌گویان مردان بعد از واقعه جنگ تحمیلی به واقعه انتخابات سال ۱۳۸۸ اهمیت بیشتری قائل گردیدند. در متغیر سن همان‌طور که در سایر وقایع ذکر گردید بیشترین فراوانی پاسخ‌گویان در رده سنی ۲۰ الی ۴۰ سال به میزان ۶۱/۷ درصد قرار دارد. در این رده سنی بیشترین اهمیت را برای واقعه جنگ تحمیلی به میزان ۹/۴ درصد و بعد از آن به انتخابات ۸۸ گزارش داده‌اند. اما در رده سنی ۴۱ الی ۶۰ سال به دو واقعه مهم جنگ تحمیلی و انتخابات ۸۸ به میزان برابری معادل ۵/۳ در میان پاسخ‌گویان گزارش شده است. با توجه به جدول بالا تنها در دو گروه سنی ۶۱ سال به بالا افراد بعد از واقعه انتخابات ۸۸ اهمیت بیشتری را به ۸ سال دفاع مقدس گزارش داده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره (۵). جدول توافقی درصد فراوانی متغیرهای زمینه‌ای بر حسب وقایع برجسته ذکر شده در سومین واقعه مهم

جمع	سومین واقعه مهم			متغیر وابسته	
	سایر وقایع	واقعه دوم (جنگ تحمیلی)	واقعه اول (انتخابات ۸۸)	متغیرهای مستقل	
۵۵/۳	۳۶/۸	۹/۱	۹/۴	مرد	
۴۴/۷	۳۳/۶	۵/۶	۵/۶	زن	
۱۰۰	۷۰/۵	۱۴/۶	۱۴/۹	جمع	
۶۱/۷	۴۴/۴	۷/۹	۹/۴	۴۰-۲۰	
۲۹/۸	۱۹/۳	۵/۳	۵/۳	۶۰-۴۱	
۸/۵	۶/۷	۱/۵	۱/۳	۶۱ به بالا	
۱۰۰	۷۰/۵	۱۴/۶	۱۴/۹	جمع	
۱۱/۷	۹/۱	۱/۵	۱/۲	بی سواد	
۴/۷	۳/۲	۱/۲	۱/۳	سواد خواندن و نوشتن	
۶/۷	۵	۱/۹	۱/۹	ابتدایی	
۱۱/۷	۹/۴	۱/۸	۱/۶	سیکل	
۲۴	۱۷/۳	۲/۹	۳/۸	دیپلم	
۹/۴	۶/۱	۱/۸	۱/۵	فوق دیپلم	
۲۳/۷	۱۶/۱	۳/۲	۴/۴	لیسانس	
۸/۲	۴/۴	۱/۵	۲/۳	فوق لیسانس و بالاتر	
۱۰۰	۴/۴	۱۴/۶	۱۴/۹	جمع	

۱۷/۸	۱۳/۲	۲	۲/۶	علوم پایه	گروه تحصیلی
۳۳	۲۱/۱	۵/۸	۶/۱	علوم انسانی	
۱۱/۱	۷/۶	۱/۵	۲	علوم فنی مهندسی	
۲/۹	۲	۰	۱/۹	علوم پزشکی	
۱/۶	۱/۶	۰	۰	حوزوی	
۳۴/۵	۲۶	۵/۳	۳/۲	پایین تر از دیپلم	
۱۰۰	۷۰/۵	۱۴/۶	۱۴/۹	جمع	

در متغیر سطح تحصیلات نیز به همان ترتیب بیشترین میزان فراوانی متعلق به دو گروه دیپلم و لیسانس به میزان ۲۴ و ۲۳/۷ درصد می‌باشد. در تمامی مقاطع تحصیلی بیشترین اهمیت را به ترتیب انتخابات ۸۸ و جنگ تحمیلی قائل بودند. اما در دو گروه با مقاطع تحصیلی دیپلم و لیسانس ابتدا برای جنگ و سپس برای انتخابات ۸۸ گزارش داده اند. در متغیر نوع تحصیلات بیشترین فراوانی در دو گروه به ترتیب در دو گروه زیر دیپلم و علوم انسانی با مقادیر ۳۴/۵ و ۳۳ درصد قرار دارد. از طرفی در مقایسه با سایر گروه‌های تحصیلی فقط در گروه با تحصیلات پایین تر از دیپلم است که واقعه جنگ تحمیلی را بعد از انتخابات ۸۸ به عنوان دومین واقعه مهم ذکر می‌شود. اما در سایر گروه‌های تحصیلی ابتدا به جنگ تحمیلی و سپس برای واقعه انتخابات ۸۸ اهمیت قائل بودند.

جدول شماره (۶). جدول توافقی درصد فراوانی متغیرهای چهارگانه اهمیت هویت بر حسب وقایع
برجسته ذکر شده در سومین واقعه مهم

جمع	سومین واقعه مهم			متغیر وابسته	
	(سایر وقایع)	واقعه دوم (جنگ تحمیلی)	واقعه اول (انتخابات ۸۸)	متغیر مستقل	
۷/۶	۶/۷	۰	۱/۹	بسیار ضعیف	میزان اهمیت هویت ملی
۲/۹	۲	۰	۱/۹	ضعیف	
۱۰/۵	۷/۹	۱/۶	۲	متوسط	
۱۹	۱۳/۷	۲/۶	۲/۶	قوی	
۵۹/۹	۴۰/۱	۱۱/۴	۸/۵	بسیار قوی	
۱۰۰	۷۰/۵	۱۴/۶	۱۴/۹	جمع	
۱/۲	۱/۲	۰	۰	بسیار ضعیف	میزان اهمیت قومی
۱/۸	۱/۵	۱/۳	۰	ضعیف	
۲	۱/۸	۰	۱/۳	متوسط	
۶/۷	۴/۱	۱/۹	۱/۸	قوی	
۸۸/۳	۶۲	۱۳/۵	۱۲/۹	بسیار قوی	
۱۰۰	۷۰/۵	۱۴/۶	۱۴/۹	جمع	
۲	۲	۰	۰	بسیار ضعیف	میزان اهمیت هویت دینی
۲/۳	۱/۲	۱/۳	۱/۹	ضعیف	
۵/۶	۳/۲	۱/۶	۱/۸	متوسط	
۱۲/۳	۹/۱	۱/۵	۱/۸	قوی	
۷۷/۸	۸۸	۱۲/۳	۱۰/۵	بسیار قوی	
۱۰۰	۷۰/۵	۱۴/۶	۱۴/۹	جمع	
۱۳/۵	۹/۶	۱/۸	۲	بسیار ضعیف	میزان اهمیت هویت مذهبی
۱۷/۹	۵/۳	۱/۹	۱/۸	ضعیف	
۱۴/۳	۱۰/۵	۱/۲	۲/۶	متوسط	
۱۸/۴	۱۱/۱	۳/۸	۳/۵	قوی	
۴۵/۹	۳۳/۹	۷	۵	بسیار قوی	
۱۰۰	۷۰/۵	۱۴/۶	۱۴/۹	جمع	

بر اساس جدول شماره (۶) متغیر میزان اهمیت هویت ملی بالاترین میزان با درصد فراوانی ۵۹/۹ قرار دارد. در مورد این متغیر بالاترین میزان اهمیت با درصد فراوانی ۱۱/۴ را به واقعه جنگ تحمیلی عراق و ایران گزارش دادند. بعد از آن به میزان ۸/۵ درصد به واقعه انتخابات ۸۸ گزارش دادند. در مورد متغیر میزان اهمیت هویت قومی بالاترین میزان اهمیت را با درصد ۸۸/۳ گزارش دادند. در مورد این متغیر در سطح بسیار قوی با میزان درصد فراوانی ۱۳/۵ واقعه جنگ تحمیلی را ذکر کردند. در مرتبه دوم برای این متغیر در سطح بسیار قوی برای واقعه جنگ تحمیلی با درصد فراوانی ۱۲/۹ قرار دارد. در متغیر میزان اهمیت هویت دینی بالاترین درصد فراوانی ۷۷/۸ قرار دارد. متغیر میزان اهمیت هویت دینی بالاترین اهمیت را به ترتیب به واقعه‌های جنگ و انتخابات ۸۸ داده اند. در آخرین متغیر میزان اهمیت هویت مذهبی بالاترین درصد فراوانی ۴۵/۹ گزارش می‌شود. در این متغیر بعد از واقعه جنگ تحمیلی، انتخابات ۸۸ با درصد فراوانی ۵ درصد در مرتبه دوم قرار می‌گیرند. به طور کلی می‌توان از جدول بالا نتیجه گرفت که در تمامی متغیرها در سطح بسیار قوی در متغیرهای چهارگانه (میزان اهمیت هویت ملی، قومی، دینی و مذهبی) واقعه جنگ تحمیلی در رتبه اول و انتخابات ۸۸ در رتبه دوم قرار می‌گیرد.

جدول شماره (۷). آزمون کراسکال والیس برحسب متغیرهای شش‌گانه برای اولین واقعه مهم

سن	تحصیلات	دینی	قومی	مذهبی	ملی
۰/۰۰۷	۰/۱۵۱	۰/۱۳۹	۰/۰۹۰	۰/۰۰۲	۰/۳۳۶

طبق جدول شماره (۷) بر اساس نتایج حاصل از آزمون معناداری کراس کالوالیس مشخص می‌گردد متغیرهای سن و میزان اهمیت هویت مذهبی در میان گروه‌های چهارگانه وقایع مهم اولین واقعه برجسته تاریخ معاصر در سطح معناداری ۰/۰۰۷ و ۰/۰۰۲ رابطه تفاوت معناداری را با سطح اطمینان ۰/۹۵ در جامعه آماری شهر بوکان نشان می‌دهد. از این رو میزان سن افراد و میزان اهمیت هویت مذهبی در گروه‌های مختلف وقایع انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، ملی شدن نفت و حکومت ۱۳۲۴ مه‌باد تفاوت دارد. برای مشخص نمودن نقطه تفاوت این گروه‌ها با یکدیگر به جدول میانگین نمرات هر گروه مراجعه می‌کنیم.

طبق جدول شماره (۸) میانگین نمره سن در گروهی از پاسخ‌گویان که واقعه حکومت ۱۳۲۴ مه‌باد را ذکر نموده اند به میزان ۲۰۴/۳۲ از میانگین نمره سنی سایر وقایع بیشتر است. کمترین میانگین نمره سنی در گروه واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ مشاهده می‌گردد. بنابراین پایین‌ترین

سطح سنی پاسخ‌گویان در گروهی است که این واقعه را مهمتر دانسته‌اند و بیشترین میزان سنی در گروه واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد قرار دارد.

جدول شماره (۸). میانگین امتیاز سنی برای مقاطع برجسته اولین واقعه برجسته

میانگین امتیاز	فراوانی	مقاطع برجسته
۱۶۷/۵۸	۱۶۶	واقعه اول (انقلاب ۵۷)
۱۹۳/۱۹	۴۸	واقعه دوم (ملی شدن نفت)
۲۰۴/۳۲	۴۶	واقعه سوم (انقلاب مهاباد)
۱۴۸/۳۴	۸۲	سایر وقایع
	۳۴۲	مجموع

جدول شماره (۹). میانگین امتیاز اهمیت هویت مذهبی برای مقاطع برجسته اولین واقعه برجسته

میانگین امتیاز	فراوانی	مقاطع برجسته
۱۷۲/۸۸	۱۶۶	واقعه اول (انقلاب ۵۷)
۱۸۶/۹۹	۴۸	واقعه دوم (انقلاب مهاباد)
۱۲۲/۷۵	۴۶	واقعه سوم (جنگ)
۱۸۶/۹۸	۸۲	سایر وقایع
	۳۴۲	مجموع

طبق جدول شماره (۹) میانگین نمره میزان اهمیت هویت مذهبی در گروهی از پاسخ‌گویان که واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد را ذکر نموده‌اند به میزان ۱۸۶/۹۹ از میانگین نمره میزان اهمیت هویت مذهبی سایر وقایع بیشتر است. کمترین میانگین نمره میزان اهمیت هویت مذهبی در گروه واقعه جنگ تحمیلی مشاهده می‌گردد. بنابراین پایین‌ترین سطح میزان اهمیت هویت مذهبی پاسخ‌گویان در گروهی است که این واقعه را مهمتر دانسته‌اند. و بیشترین میزان اهمیت هویت مذهبی در گروه واقعه حکومت ۱۳۲۴ مهاباد قرار دارد.

جدول شماره (۱۰). آزمون کراسکال وایس بر حسب متغیرهای شش گانه برای دومین واقعه مهم

سن	تحصیلات	دینی	قومی	مذهبی	ملی	سطح معناداری
۰/۰۳۴	۰/۰۳۳	۰/۱۸۶	۰/۰۷۶	۰/۸۰۷	۰/۱۸۲	

بر اساس جدول شماره (۱۰) نتایج حاصل از آزمون معناداری کراس کالوالیس مشخص می‌گردد متغیرهای سن و میزان تحصیلات در میان گروه‌های چهار گانه وقایع مهم دومین واقعه برجسته تاریخ معاصر در سطح معناداری ۰/۰۳۴ و ۰/۰۳۳ رابطه تفاوت معناداری را با سطح اطمینان ۰/۹۵ در جامعه آماری شهر بوکان نشان می‌دهد. از این رو میزان سن افراد و سطح تحصیلات گروه‌های مختلف وقایع انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، حکومت ۱۳۲۴ مهاباد و جنگ تفاوت دارد. برای مشخص نمودن نقطه تفاوت این گروه‌ها با یکدیگر به جدول میانگین نمرات هر گروه مراجعه می‌کنیم.

جدول شماره (۱۱). میانگین امتیاز میزان تحصیلات برای مقاطع برجسته دومین واقعه برجسته

مقاطع برجسته	فراوانی	میانگین امتیاز
واقعه اول (انقلاب ۵۷)	۶۴	۱۵۳/۵۵
واقعه دوم (جنگ)	۶۴	۱۵۹/۶۶
واقعه سوم (انقلاب مهاباد)	۵۴	۱۵۸/۰۱
سایر وقایع	۱۶۰	۱۸۷/۹۷
مجموع	۳۴۲	

طبق جدول شماره (۱۱) میانگین نمره تحصیلات در گروهی از پاسخ‌گویان که واقعه جنگ تحمیلی عراق و ایران را ذکر نموده‌اند به میزان ۱۵۹/۶۶ از میانگین نمره تحصیلات سایر وقایع بیشتر است. کمترین میانگین نمره تحصیلات در گروه واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ مشاهده می‌گردد. بنابراین پایین‌ترین سطح میزان تحصیلات پاسخ‌گویان در گروهی است که این واقعه را مهمتر دانسته‌اند و بیشترین میزان اهمیت هویت مذهبی در گروه واقعه جنگ تحمیلی قرار دارد.

طبق جدول شماره (۱۲) میانگین نمره سن در گروهی از پاسخ‌گویان که واقعه انقلاب اسلامی ۵۷ را ذکر نموده‌اند به میزان ۱۹۱/۵۲ از میانگین نمره سنی سایر وقایع بیشتر است. کمترین میانگین نمره سنی در گروه واقعه جنگ مشاهده می‌گردد. بنابراین پایین‌ترین سطح سنی پاسخ‌گویان در گروهی است که این واقعه را مهمتر دانسته‌اند و بیشترین میزان سنی در گروه واقعه انقلاب ۱۳۵۷ قرار دارد.

جدول شماره (۱۲). میانگین امتیاز سنی برای مقاطع برجسته دومین واقعه برجسته

میانگین امتیاز	فراوانی	مقاطع برجسته
۱۹۱/۵۲	۶۴	واقعه اول (انقلاب ۵۷)
۱۷۳/۶۶	۶۴	واقعه دوم (جنگ)
۱۹۰/۹۴	۵۴	واقعه سوم (انقلاب مهاباد)
۱۵۶/۰۷	۱۶۰	سایر وقایع
	۳۴۲	مجموع

جدول شماره (۱۳). آزمون کروسکالوالیس بر حسب متغیرهای شش گانه برای سومین واقعه برجسته

ملی	مذهبی	قومی	دینی	تحصیلات	سن	سطح معناداری
۰/۰۰۶	۰/۱۲۵	۰/۷۲۵	۰/۲۱۳	۰/۰۲۵	۰/۲۱۴	

بر اساس جدول شماره (۱۳) نتایج حاصل از آزمون معناداری کراسکال والیس مشخص می‌گردد متغیرهای سطح تحصیلات و میزان اهمیت هویت ملی در میان گروه‌های سه گانه وقایع مهم سومین واقعه برجسته تاریخ معاصر در سطح معناداری ۰/۰۲۵ و ۰/۰۰۶ رابطه تفاوت معناداری را با سطح اطمینان ۰/۹۵ در جامعه آماری شهر بوکان نشان می‌دهد. از این رو سطح تحصیلات افراد و میزان اهمیت هویت ملی در وقایع مختلف انتخابات ۸۸ و جنگ تحمیلی تفاوت دارد. برای مشخص نمودن نقطه تفاوت این گروهها با یکدیگر به جدول میانگین نمرات هر گروه مراجعه می‌کنیم.

جدول شماره (۱۴). میانگین امتیاز میزان اهمیت هویت ملی برای مقاطع برجسته سومین واقعه برجسته

میانگین امتیاز	فراوانی	مقاطع برجسته
۱۵۷/۴۲	۵۱	واقعه اول (انتخابات)
۲۱۱/۴۱	۵۰	واقعه دوم (جنگ)
۱۶۶/۲۰	۲۴۱	سایر وقایع
	۳۴۲	مجموع

طبق جدول شماره (۱۴) میانگین نمره میزان اهمیت هویت ملی در گروهی از پاسخ‌گویان که واقعه جنگ تحمیلی را ذکر نموده اند به میزان ۲۱۱/۴۱ از میانگین نمره میزان اهمیت هویت ملی سایر وقایع بیشتر است. کمترین میانگین نمره میزان اهمیت هویت ملی در گروه واقعه انتخابات ۸۸

مشاهده می‌گردد. بنابراین پایین‌ترین سطح سنی پاسخ‌گویان در گروهی است که این واقعه را مهمتر دانسته‌اند. و بیشترین میزان سن در گروه واقعه جنگ تحمیلی قرار دارد.

جدول شماره (۱۵). میانگین امتیاز میزان تحصیلات برای مقاطع برجسته سومین واقعه برجسته

مقاطع برجسته	فراوانی	میانگین امتیاز
واقعه اول (انتخابات)	۵۱	۲۰۴/۸۱
واقعه دوم (جنگ)	۵۰	۱۷۳/۳۸
سایر وقایع	۲۴۱	۱۶۴/۰۸
مجموع	۳۴۲	

جدول شماره (۱۶). دلایل اهمیت وقایع برجسته

واقع برجسته	فراوانی دلایل اهمیت (درصد)			جمع (درصد)
انقلاب اسلامی ۱۳۵۷	بعد دینی (۴۸/۷۹)	آزادی و مبارزه با ظلم و استعمار (۲۴/۰۹)	تغییر بزرگ (۱۷/۴۶)	مردمی بودن (۹/۶۳)
ملی شدن صنعت نفت	تامین منافع مردم (۵۸/۳)	خودکفایی (۲۰/۸۳)	مبارزه با استعمار (۲۰/۸۳)	۱۰۰
جنگ تحمیلی	خسارت و ویرانی (۵۶/۵)	وطن پرستی (۲۵)	شکست صدام (۱۸/۵)	۱۰۰
حکومت مهاباد ۱۳۲۴	تشکیل حکومت (۹۶/۲۹)	آزادی (۳/۷)		۱۰۰
واقعه انتخابات ۱۳۸۸	اعتراض به نتایج (۹۶/۸)	ضربه زدن به آمریکا (۳/۹۲)		۱۰۰

طبق جدول شماره (۱۵) میانگین نمره سطح تحصیلات در گروهی از پاسخ‌گویان که واقعه انتخابات ۸۸ را ذکر نموده‌اند به میزان ۲۰۴/۸۱ از میانگین نمره سطح تحصیلات سایر وقایع بیشتر است. کمترین میانگین نمره سطح تحصیلات در گروه واقعه جنگ تحمیلی مشاهده می‌گردد.

بنابراین پایین ترین سطح سنی پاسخ‌گویان در گروهی است که این واقعه را مهمتر دانسته‌اند. و بیشترین میزان سن در گروه واقعه انتخابات ۸۸ قرار دارد. در پنج واقعه برجسته حافظه جمعی پاسخ‌گویان چگونگی تفسیر این مقاطع تاریخی از نگاه ایشان مشخص می‌گردد. این وقایع بر حسب زمینه اجتماعی فرهنگی پاسخ‌گویان معنایی خاص می‌یابد و از سوی دیگر این وقایع را در درون یک نظام تفسیری معاصر دوباره معنا می‌بخشد.

نتیجه گیری

در این پژوهش به بررسی ابعاد اکتشافی، توصیفی و تحلیلی ساختار حافظه جمعی مردم کرد شهر بوکان پرداخته شد. حافظه جمعی اجتماعات قومی به عنوان یک نظام اجتماعی از چهارچوب حافظه کلان ملی خبر می‌دهد. یافته‌های این پژوهش نظریه‌هالبوکس در مورد تأثیر نظام اجتماعی معاصر بر ماهیت حافظه جمعی گروه‌های اجتماعی از تاریخ گذشته را تایید می‌کند. با ملاحظه یافته‌ها نتایج زیر مشخص می‌گردد: نخست این‌که این قوم کانون‌های مشخص حافظه جمعی در مورد گذشته تاریخی را داراست. به عبارتی ما با یک نظام پاره پاره معرفت شناختی تاریخی، در میان اعضاء این گروه قومیتی مواجه نیستیم. این گروه قومی در محورهای مشخص پنج‌گانه واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، ملی شدن صنعت نفت، حکومت ۱۳۲۴ مهاباد، جنگ تحمیلی عراق و ایران و واقعه انتخابات ۸۸، دارای الگوی متمرکز حافظه جمعی وقایع تاریخی است. بنابراین حداقل در زمان انجام پژوهش، این قوم دارای یک حافظه تاریخی بوده است و نمی‌توان مدعیاتی مبنی بر عدم وجود حافظه جمعی در میان ایشان را پذیرفت.

دوم اینکه حافظه جمعی این گروه ترکیبی از عناصر تاریخی در سطح ملی و همچنین در سطح محلی است. برجسته نمودن واقعه تشکیل حکومت قومی کرد مهاباد در ۱۳۲۴، عمدتاً بوسیله آن گروه سنی صورت پذیرفته است که در دوران کودکی، نوجوانی و جوانی خود به‌طور مستقیم در معرض تجربه این واقعه و یا نقل قول مستقیم آن از دیگران بوده‌اند. از طرفی این گروه سنی برای هویت مذهبی خود یعنی اهل سنت بودن خویش، بیشترین میزان اهمیت را نسبت به دیگر شاخص‌های هویتی قائل گردیده‌اند. از این رو این گروه با خصوصیات اجتماعی خود یک "نسل" را می‌سازند. نسلی که در دوران سالمندی خود قرار داشته و به شدت متاثر واقعه شکل‌گیری یک حکومت کردی سنی مذهب می‌باشند. این نتیجه موید دیگر تحقیقات در باب حافظه جمعی نسلی در دیگر جوامع است (شومن و راجرز، ۲۰۰۴). دیگر اینکه از میان وقایع دوران پیش از استقرار جمهوری اسلامی، در سطح ملی و محلی، مواردی که جنبه‌های حاکمیت ملی و قومی را به همراه استقلال و آزادی نمایندگی می‌کنند، بیشترین حضور را در حافظه جمعی این گروه در حال حاضر دارد.

نتیجه دیگر این مقاله مشخص شدن جایگاه مطلق واقعه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ در حافظه جمعی این گروه است. این نکته نشانگر ارتباط عمیق و گسترده رخداد انقلاب ۵۷ با زندگی امروز معاصر قوم کرد می‌باشد. به عبارتی انقلاب ۵۷ از نظر پاسخ‌گویان مقطع تاریخی مهمی است که بر کیستی و چیستی آن‌ها در زمانه فعلی، بیشترین تاثیر را داشته است. این یافته تاییدی است بر پژوهش کاظمی (۱۳۸۹) مبنی بر برجسته بودن حافظه جمعی انقلاب اسلامی در دو گروه دانشگاهیان و حوزویان شهر شیراز.

از نتایج این تحقیق مشخص شدن نسلی است که واقعه جنگ ایران و عراق برای آن‌ها برجستگی بیشتری دارد. از سوی دیگر هویت ملی برای این پاسخ‌گویان در مقایسه با دیگر شاخص‌های هویتی از اهمیت بیشتری برخوردار است. این نسل از لحاظ مقطع سنی در دوران شکل‌گیری کودکی، نوجوانی و جوانی در معرض تجربه مستقیم و غیرمستقیم جنگ و به‌ویژه بعد آسیب‌های آن بوده‌اند. جدیدترین واقعه در طیف حافظه جمعی پاسخ‌گویان، انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸ بوده است که به دلیل بعد اعتراضات آن، برجسته شده است. از این رو حافظه جمعی این قوم نسبت به رویدادهای پس از جنگ و با گذشت حدود بیست سال یک کانون دیگر را مشخص نموده است. در نتیجه معرفت اجتماعی قوم کرد از زمانه معاصر انقطاع حاصل نموده است و هنوز هم وقایعی در سطح ملی با زندگی و سرنوشت آن‌ها در سطح محلی در نظام تفسیری ایشان پیوند می‌خورد.

به‌طور کلی نتایج این پژوهش این نکته را روشن می‌کند که قوم کرد در حافظه جمعی خود دغدغه حاکمیت ملی و محلی را در طول سده اخیر داشته است. در عین حال بعد از دوران جمهوری اسلامی تحولات سیاسی اجتماعی برجسته‌ای در سطح کشور همچون جنگ و انتخابات ۸۸، در نظام شناختی این گروه جایگاه ویژه‌ای یافته است. اگر چه تحقیقات موازی در مورد حافظه جمعی مردمان دیگر مناطق کردنشین تصویری کامل‌تر از فضای شناخت تاریخی این قوم را به همراه خواهد داشت، اما پیشنهاد می‌شود دستگاه‌های حاکمیتی و اجرائی حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جمهوری اسلامی، در برنامه ریزی‌های خود برای تعامل با شهروندان این منطقه، بر مبنای حضور و برجستگی انقلاب ۵۷ و وقایع متصل به آن، از زاویه تفسیر شایع و با اهمیت حاکمیت و هویت ملی، عمل نمایند.

منابع

- آبراهامیان، پرواند (۱۳۸۹)، *ایران بین دو انقلاب*. ترجمه محسن مدیر شانه چی، کاظم فیروز مند، حسن شمس آوری. تهران: نشر مرکز.
- ایمان، محمد تقی (۱۳۹۰)، *مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی*. قم: نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۱)، *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران: دوره جمهوری اسلامی*. تهران: نشر نگاه معاصر.
- برتون، رولان (۱۳۸۰)، *قوم شناسی سیاسی*. ترجمه: ناصر فکوهی. تهران: نشر نی.
- بیکر، ترزال (۱۳۸۶)، *نحوه انجام تحقیقات در علوم اجتماعی*. ترجمه: هوشنگ ناییبی. تهران: نشر نی.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱)، *هویت اجتماعی*. ترجمه: تورج یار احمدی. تهران: نشر شیرازه
- ریویر، کلود (۱۳۸۶)، *انسان شناسی سیاسی*. ترجمه: ناصر فکوهی. تهران: نشر نی.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۷)، *کندوکاوها و پنداشته‌ها (مقدمه‌ای بر روشهای شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی)*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۵)، *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- فکوهی، ناصر و آموسی. مجنون (۱۳۸۶)، *هویت ملی و هویت قومی در کردستان ایران، پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه*، شماره دوم، ۷-۴۹.
- کاظمی، کاظم و زاهد، سید سعید (۱۳۸۸)، *حافظه جمعی و ابعاد آن: بررسی موردی حوزه علوم دینی شهر شیراز، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات*. سال پنجم، شماره ۱۵.
- مروت، برزو (۱۳۸۳). *بررسی عوامل مؤثر بر هویت جمعی غالب در بین دانشجویان، نشریه زریبار*، سال دهم، تابستان ۱۳۸۵، شماره ۶۱ و ۶۲.
- مقدس جعفری، محمد حسن و شیخاوندی. داور و شریف پور. حامد (۱۳۸۷)، *رابطه هویت ملی و هویت قومی، فصلنامه مطالعات ملی*، سال نهم. شماره ۱.
- Creswell, John W. (2003), "Research Design, Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches". London: Sage Publications.
- Cozby, P. C. (2003), "Methods In Behavioral Research", New York: McGraw-Hill.
- Coser, Lewis A (1992). "The Revival of Sociology of Culture: The case of Collective Memory". Sociological Forum. Vol. 7. NO 2.
- Assmann, Jan(1995), "Collective Memory and Cultural Identity". New German Critique. No. 65. pp. 125-133
- Halbwachs, Maurice (1992), "On Collective Memory". Chicago: University of Chicago Press.

- Misztal, B. A. (2003), "Durkheim on Collective Memory". *Journal of Classical Sociology*,
- Olick, Jeffrey K Joyce Robbins. (1998), "Social Memory Studies: From Collective memory to the Historical Sociology of Mnemonic Practices". *Social Annual Review*. Vol:24. PP:105-140.
- Schuman, H. Akiyama, H., & Knauper, B. (1998), "Collective Memories of Germans and Japanese about the Past Half-Century". *Memory*, 6(4).
- Schuman, H., & Rodgers, W. (2004), Cohorts, Chronology, and Collective Memories. *Public Opinion Quarterly*, 68.2.
- Schwartz, Barry(2005), "The new Gettysburg Address: fusing history and memory". *Poetics*.33. pp:63-79 .
- Jedlowski, Paolo,(2001), "Memory and Sociology", *Time and Society*. Vol. 10 no. 1. P:29-44
- Schwartz(2005), Barry. Kazuya Fukuoka, and Sachiko Takita-Ishii. " Collective Memory: Why culture Matters".in *The Blackwell Companion to the sociology of Culture*. Edited By: Mark d. Jacobs & Nancy Weiss Hanrahan.USA: blackwell publishing.
- Packard, N., & Chen, C. (2005), "From Medieval Mnemonics to a Social Construction of Memory". *American Behavioral Scientist*, 48(10).
- Schwartz (2005), Barry. Schuman, Howard. "History, Commemoration , and Belief: Abraham Lincoln in American Memory,1945-2001". *American Sociological Review*. Vol.70.pp:183-203.

